

BŪDVARDINIAI BŪDVARDŽIAI TECHNIKOS TERMINIJOJE

Technikos terminijos būklę lemia kalbos būklė ir raida. Elektros terminija tikrai nėra išimtis, o elektronikoje nuolat yra naujienų, taigi ir naujų terminų. Dauguma naujų terminų ateina per anglų ir rusų kalbas, o reikiamas sąvokas tinkamai lietuviškai įvardyti privalu. Tačiau tam būtinas tiek technikos supratimas, tiek kalbinis išprusimas. Nesunku ir paklusti. Dažnai patiriame, kad kurią nors sąvoką buvę galima įvardyti kur kas tiksliau.

Labai svarbu mokėti tiksliai nusakyti įvairių medžiaginių darinių, jų sąvokų skiriamąsias ypatybes, ypač kai jas įvardijame pagal rūšinius požymius. Tam dažniausiai tinka įvardžiuotiniai ir priesagos *-inis* būdvardžiai. Priesagos *-inis* būdvardžiai lengvai suvokiami, jei-gu be vargo atspėjami pamatiniai žodžiai. O šie dažniausiai yra daiktavardžiai, gerokai rečiau – kitų kalbos dalių žodžiai. Vartojama ir būdvardinių priesagos *-inis* būdvardžių, bet vargu, ar jie būtini, var-gu, ar reikia jų vis naujų.

Labai svarbi tobulo termino ypatybė – tikslus orientavimas. Betgi dažnai neįmanoma jausti, ar būdvardinis būdvardis išvis kur nors orientuoja.

A. Kvedaravičiaus ir R. Navicko knygoje “Silicio integrinių schemų gamybos vadovas” (Vilnius: Mokslas, 1989) ištiesai vartojama *negatyvusis* ir *pozityvusis fotorezistai*, nors turėtų būti taip, kaip nuo seno fototechnikoje vadinama – *negatyvas* ir *pozityvas*, *negatyvinis* ir *pozityvinis vaizdai*, *negatyvinis* ir *pozityvinis jautrieji sluoksniai* – tokie ir *fotorezistai*. Čia turėtų būti vartojami ne įvardžiuotiniai, o daiktavardiniai būdvardžiai, sudaryti iš *negatyvas* ir *pozityvas*. Ketinimų, žinoma, būta gerų, – priesagos *-inis* būdvardžių yra ir netaisyklingų, ir kitaip nepateisinamų. Vis dėlto ne kiekvienas. O įvardžiuotinius būdvardžius daug kas visai pamiršo. Juos tenka tiesiog brukte brukti standartų ir techninių sąlygų autoriams.

Jau atsikratyta daugybės, deja, ne visų būdvardinių būdvardžių,

turinčių be iš kitur atėjusios būdvardžio priesagos *-al-*, *-yv-*, *-at-*, *-ardar* ir lietuvišką būdvardžių priesagą *-inis*. Tačiau atsikratyta ne visų “superbūdvardžių” – kad būtų trumpiau, pavadinkime taip tuos būdvardžius su dvigubomis priesagomis, pvz.: *vizualinis* (= *vizualus*, *vizualusis*, *regimasis*), *lokalinis* (= *lokalus*, *lokalusis*, *vietinis*), *globalinis* (= *globalus*, *globalusis*, *visa apimantis*) ir kt. Beje, čia neturima tikslo pateikti visus galimus lietuviškus atitikmenis. Dėl to būtų atskira kalba.

Neseniai “superbūdvardžių” knibždėte knibždėjo kiekvienas technikos kalbos sakiny, pvz.: *sumarinis* (= *suminis*) *dydis*, *efektyvinė* (= *efektinė*) *reikšmė*, *selektyvinis* (= *selektyvus*, *selektyvusis*) *stiprintuvas*, *elementarinės* (= *elementariosios*) *dalelės*, *elementarinės* (= *elementariosios*) *matematikos žinynas*. Žinoma, kas kita iš kitų kalbos dalių tarptautinių žodžių su priesaga *-inis* sudaryti būdvardžiai. Natūraliausi, reikalingiausi ir gausiausi yra priesagos *-inis* daiktavardiniai būdvardžiai, pvz.: *integralinis*: *integralas*, *diferencialinis*: *diferencialas*, *personalinis*: *personalas*, *personalija*. Reikia manyti, kad čia nėra dvigubų būdvardinių priesagų.

Štai ir nauji patogiai tariaimi, be vargo iš dalyvių autoriaus sudaryti priesagos *-inis* būdvardžiai dvižodžiams terminams: *integruotinė schema* (o gal *integruotinis* ar *telktinis grandynas*, nes turima galvoje ne *schema*, o *gaminys*, turintis daug elektronikos grandinių), *integruotinis jautrumas*, *programuotinis vardas*, *referuotinė informacija*. Tėkios sandaros terminų jau nuo seno nemaža vartojama: *inėstinė varža*, *plūktinė asla*, *spausdintinė plokštė*, *įterptinis žodis*, *įvardžiuotinis būdvardis*, *verstinė literatūra*.

Beje, darybos galimybių dažniausiai yra ne viena – galėtų tiktė ir terminai *integruotoji schema* ar *integruotasis grandynas*, *integralusis jautrumas* (tikų ir seniau vartotas *integralinis jautrumas*); *koaksialusis kabelis* (tikų ir seniau vartotas *koaksialinis kabelis*), sudaryti be jokių išmonių: prie daiktavardžių *integralas*, *koaksialas* kamienų pridėta priesaga *-inis*, būdvardžių ir dalyvių pavartotos įvardžiuotinės formos. Bet gal pamanyta, kad bus per prasta, todėl dabar brukami tokie netikę, niekur neorientuojantys terminai, kaip *integrinė schema*, *integrinis jautrumas*, *koaksinis kabelis*. Tokie būdvardžiai yra su-

daryti iš nevartojamų lietuvių kalboje žodžių, dar plg. *artezinis, juridinis*. Kad pamatinis žodis lietuvių kalboje būtų nevartojamas, visai reta ir nepageidautina: “jei formos be formanto neparemia joks lietuvių kalboje vartojamas žodis, turime vartoti būdvardį su formantu”¹. Tiesa, yra teigiančių, kad minėtas būdvardis *integrinis* yra kilęs iš *integrus*, bet tada orientuojama į lengvą integravimą, o ne į telkimą ar vienijimą.

Bet *integrutinės* *schemas* juk vadintos *integralinėmis* *schemomis*, juk siūlyta vadinti ne tik *integrinėmis* *schemomis*, bet ir *integraliosiomis* *schemomis*, o paskiausiai – *integroschemomis*! Vis tebeklaidžiojama. Pavarčius tarptautinius standartus matyti, kad *integrutinė schema* – tai nei ištisai nedalus, nei ištisai integralus įtaisas. Integralumą įprasta nusakyti papildomai būdvardžiu *monolitinis*, pavyzdžiui, *puslaidininkinė monolitinė integrutinė schema*. Daugeliu kalbų termino *integrutinė schema* pažymins rodo tik integraciją, telkimą, bet ne integralumą – *integrated circuit* (angl.) *integrierte Schaltung* (vok.), *circuit intégré* (pranc.). Turima galvoje daugialypė integracija – technologinė, konstrukcinė, schemotechninė. Rusiškai nebuvę kaip patogiai pasakyti: turėję būti *интегрированные схемы*.

Nevykę buvo terminai *bipoliarinis tranzistorius* ir *unipoliarinis tranzistorius*, bet kažkieno įpiršti pakaitalai *dvipolis tranzistorius* ir *vienpolis tranzistorius* yra visiškai netikę, nepriimtini, nes esmę nusako pabrėžtinai klaidingai. *Dvipolis* – tai dvigynybtis, o *vienpolis* – viengynybtis, pavyzdžiui, *vienpolis jungiklis* tai įtaisas vienam laidui prijungti ar atjungti, o *dvipolis jungiklis* – dviem laidams. Kiekvienas studentas turi žinoti, kad bet kuris iš tų tranzistorių yra *tripolis* ar net *keturpolis* elementas. Tie tranzistoriai sukurti ne Lietuvoje ir pirmiausia gavo angliškus vardus. Todėl galėtume pakęsti ir tarptautinius jų pavadinimus, tarkim, *bipoliarusis tranzistorius* ir *unipoliarusis tranzistorius*. Žinoma, šie terminai esmę nusakytų taip pat klaidingai. Tiksliau pirmąjį reikėtų vadinti *bipoliarių (dvipoliarių) sandūrų tranzistoriumi*. Bet, kaip minėta, nukrypta kitur. Todėl ju šešeri metai, kai

¹ K n i ū k š t a P. Priesagos *-inis* būdvardžiai. V.: Mokslas, 1976. P. 50. Toliau trumpinama PIB. Dar žr.: S l i ž i e n ė N. Atsakome medikams // Kalbos kultūra. V.: Mintis, 1972. Sąs. 23. P. 71

mano studentai girdi, manau, pakankamai prasmingus naujadarus *dvikrūvis tranzistorius* ir *vienkrūvis tranzistorius*. Beje, ir *krūvnešį* – tik judriajam elektronui ir tik judriajai skylei apibendrintai įvardyti. Bet kurį elektroną, kylę, joną – ir judrius, ir ne – būtų galima vadinti krūvininkais. *Dvikrūvio tranzistoriaus* veikimo principas grindžiamas dviejų tipų krūvnešiais, o *vienkrūvio* – tik vieno tipo krūvnešiais. Taip nurodoma ir tarptautiniuose standartuose.

Tad ar yra kokios nors taisyklės, ar yra kokia nors strategija sudarant ir vartojant išskirtinę ypatybę reiškiančius būdvardžius? Gal ir yra. Dėl įvardžiuotinių būdvardžių reikalingumo terminijai kalbininkė A. Kaulakienė sako netgi taip: “kai norima pabrėžti ne daikto kokybę, o jo išskiriamąją (terminologinę) reikšmę, visur turėtų būti vartojamos įvardžiuotinės formos”². Beje, reikėtų turėti galvoje, kad ir paprastoji tarptautinių būdvardžių forma su galūne *-us* (*integralus, personalus, vizualus*) bei tarptautinių daiktavardžių kilmininkas (*integralo reikšmė, personalo sudėtis*) turi savo vietą. O pavartę “Tarptautinių žodžių žodyną” (1985 m.) paštebėsime, jog jame “superbūdvardžiai” labai daug giminaičių būdvardžių pavaduoja.

Apie įvardžiuotinių formų ir priesagos *-inis* tarptautinių būdvardžių konkurenciją terminijoje A. Paulauskienės ir D. Tarvydaitės knygoje “Gramatikos normos ir dabartinė vartosena” (Kaunas: Šviesa, 1986) rašoma, kad nereikėtų “žūt būt stengtis viską iki galo sunorminti ir visiems laikams”³ ir kad “palyginti neseniai pradėjusi formuotis įvardžiuotinių formų klasė dabar jau yra benykstanti”⁴. Vis dėlto primena, kad “jau sukurti (nejaugi dar reikėjo kurti?! – S.Z.) būdvardžiai, kurie galėtų (!? – S.Z.) turėti ir įvardžiuotines formas (*aktyvus – aktyvusis, pasyvus – pasyvusis, formalus – formalusis, vertikalus – vertikalusis*)”⁵. Tai vietoj “superbūdvardžių” *aktyvinis, pasyvinis, formalinis, vertikalinis*, kurie akivaizdžiai laikomi kaip ir pirmi-

² K a u l a k i e n ė A. Politechnikos terminijos negerovės // Kalbos kultūra V.: Mokslas, 1979. Šas. 37. P. 35.

³ P a u l a u s k i e n ė A., T a r v y d a i t ė D. Gramatikos normos ir dabartinė vartosena. K.: Šviesa, 1986. P. 139.

⁴ Ten pat. P. 136.

⁵ Ten pat. P. 139.

niais, – paprastosios formos “ką tik sukurtos”. Čia dar ir nesiūloma “sukurti” *atonalus, globalus, demonstratyvus* ir pan.

Kaip minėta, kalbininkė A. Kaulakienė pasisko už dažnesnį įvardžiutinių būdvardžių vartojimą. Tačiau, jos nuomone, galima pasirinktinai sudarinėti ir “bepamačius būdvardinius” būdvardžius. Būdvardinių priesagų dvigubumo išvengiama, bet nuoseklumo nėra, nėra jokių taisyklių, yra tik papildoma paskata vartoti priesagą *-inis*. Tik neaišku, ar pamatinis žodis – tų vedinių suvokimo pagrindas, pagaliau “be sistemos sudarytus terminus reikia įsiminti kiekvieną atskirai, o tai sunku net tos srities specialistui, ką jau bekalbėti apie tuos, kurie tik pradeda to dalyko mokytis”⁶. Be to, svetimybių įvairovė vargu ar girtina?

Didelė parama vartotojams yra žodynai. Deja “superbūdvardžių” reklamai žodynuose vietos atsiranda, o įvardžiutines formas pateikti neįprasta, neva visi žino, kad jos yra (o gal, kad jos nyksta?). Politechnikos žodyne (V., 1984 m.) teikiama: *нормальный* **1.** *normalinis* (pirmoji, o gal ir pagrindinė reikšmė?! Kada ji vartojama?). **2.** *normalusis*. **3.** *norminis*. Iš to tik aišku, kad versti reikia ne vienu žodžiu! Šalia pirmojo dar nekenktų turėti kilmininką *normalės* (pvz., *normalės krypties*), šalia antrojo – paprastąją formą *normalus*, šalia trečiojo – kilmininką *normos* (pvz., *normos lygis*). Bet taip ir neprireikia nė vieno būdvardinio priesagos *-inis* būdvardžio!

Žinoma, atrodytų, jog jau gali džiaugtis “Fizikos terminų žodyne” (V., 1979 m.) radęs *aktyvusis* (o ne *aktyvinis*) *elementas* ir *laidumas*, *aktyvioji* ir *reaktyvioji varža*, *galia*, *induktyvioji varža* ir net *reaktyvusis lėktuvas*. Deja, vėliau išleistuose žodynuose daugeliu atvejų “vėl daina iš pradžių”. Beje, ir šiame žodyne pateikta *stacionarinis* (= *stacionarus + is*) *svyravimas*, *laidumas* ir *judesys* (lyg viskas vyktų kažkokiam *stacionare*), *kvizistacionarinis* (= *kvizistacionarus + is*) *lygmuo* ir *laukas*, *absoliutinis* (= *absoliutus + is*) *minimumas*, *lygis* ir *laikas*; *lokalinis* (= *lokalus + is*). Nemažai nenuoseklumų minėtame politechnikos žodyne, dar, pavyzdžiui, *transversalinis* (= *transversinis*, *tarnsversalus + is*) *filtras*. Ką jau bekalbėti apie “Tarptautinių žo-

⁶ Gerulaitis V. Fizikos terminų žodynas // Mūsų kalba. 1980. Nr. 5. P. 30.

džių žodyną" (V., 1985 m.).

Kaip žinia, be priesagos *-inis* dažnai galima išsiversti pavartojus daiktavardžio kilmininką. Deja, tada neretai susidaro kilmininkų greta ir nukenčia minties aiškumas. Priesaga *-inis* padeda išvengti nesuokiamų kilmininko gretų, ir tai skatina ją dažniau vartoti. Štai viena naujoviška kilmininkų greta – *lygiagrečiųjų virpesių kontūrų savybės*. Jau virpesiai, o ne kontūrai yra lygiagretieji (ar nuoseklieji, susietieji). Ne taip seniai tuos "virpesių" kontūrus sėkmingai vadinom *rezonansiniais*, dar *virpamaisiais*.

Kai visiems paaiškės norminė išskirtinė ypatybę nusakančių būdvardžių daryba, ir be žodynų bus aišku, kad *ekvivalentinė schema* turi reikšti "ekvivalento schemą", o *ekvivalenčioji schema* – "atstojamąją schemą", *stacionarinis prietaisas* – "stacionaro prietaisą", o *stacionarusis prietaisas* – "nekilnojamą prietaisą" (tokie atspalviai turi gyvuoti, kad būtų galima tiksliai nusakyti, apie ką kalbama). Tada visiems bus aiškus ir skirtumas tarp *negatyvusis* bei *negatyvinis*, *dogminis* bei *dogmatinis* ir daugybės kitų.

Tarptautinius būdvardžius tikrai galima ir būtina tvarkyti pagal griežtesnes taisykles. Svarbi būtų strateginė nuostata – **nevertoti būdvardinių būdvardžių, gerokai dažniau vartoti įvardžiuotinius**. Nereikėtų rankas sudėjus laukti, kol nusistovės "tradicijos", turime išvengti atkryčių.